

مجموعه
مطالعات تاریخ
ایران

کریم خان زند

تاریخ سیاسی اجتماعی ایران در دوره زندیه

محبوبه طهرانی
ویراسته دکتر مهدی افشار

کریم خان زند

سرشناسه :	طهرانی، محبوبه، ۱۳۴۱ -
عنوان و نام پدیدآور :	کریم خان زند/ نویسنده محبوبه طهرانی مهربان.
مشخصات نشر :	تهران: زرین آرا، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری :	۲۶۰ ص.
شابک :	۹۷۸-۶۲۲-۷۵۱۱-۰۰۰-۰
وضعیت فهرست نویسی :	فیا
یادداشت :	کتابنامه: ص. [۲۵۷] - ۲۶۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت :	نمایه.
موضوع :	کریم خان زند، شاه ایران، ۱۱۱۳-۱۱۹۳ ق.
موضوع :	ایران -- تاریخ -- زندیان، ۱۱۶۳ - ۱۲۰۹ ق.
Iran -- History -- Zandids, ۱۷۵۰ - ۱۷۹۴	
رده بندی کنگره :	DSR۱۲۸۹
رده بندی دیویی :	۹۵۵/۰۷۳۲.۹۲
شماره کتابشناسی ملی :	۷۵۱۴۵۴۱
اطلاعات رکورد کتابشناسی :	فیا

کریم خان زند

نویسنده
محبوبه طهرانی

این اثر حاصل زحمات نشر محترم پارسه می باشد، با سپاس فراوان از آقایان
اسماعیل و ابراهیم حسن زاده

انتشارات زرین آرا

کریم خان زند

محبوبه طهرانی

ویراستار: مهدی افشار

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۵۱۱-۰۰۰-۰

نوبت چاپ: هفتم (اول ناشر) ۱۴۰۰

شمارگان: ۲۵۰ جلد

قیمت: صد و پنجاه هزار تومان

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

آدرس: تهران خیابان انقلاب خیابان فخررازی خیابان وحیدنظری پلاک ۶۱ طبقه اول واحد B۱۲

تلفن: ۰۲۱۶۶۹۷۰۹۶۳

مرکز پخش: نشر زرین

کریمخان (وکیل الرعایا)

برای آن‌که بتوان کشوری را دوست داشت و در آبادی و اعتلای آن
کوشید باید نخست آن را شناخت. این مجموعه به منظور آن
ایجاد شده که ایران را به ساکنان خود، خاصه جوانان، بهتر
بشناساند.

«م.ع. اسلامی ندوشن»

فرهنگ ایران باید در طریقی پیش رود که پلی بین گذشته و حال
ببندد و تفاهم و پیوستگی بیش‌تری بین این سرزمین و ساکنان آن،
پدید آورد.

«م.ع. اسلامی ندوشن»

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲۵	پیش‌گفتار ویراستار.....
۲۷	مقدمه.....
۳۳	فصل اول- بررسی وضعیت سیاسی ایران، پیش از ظهور حکومت زندیه.....
۳۳	مدخل.....
۳۳	دوران حکومت نادر شاه افشار.....
۳۴	ایران پس از نادر.....
۳۵	بازماندگان نادر در خراسان.....
۳۵	۱. خویشان مدعی نادر.....
۳۶	۲. احمد خان ابدالی در هرات و قندهار.....
۳۶	۳. حسین خان زنگنه در کرمانشاه.....
۳۶	۴. محمد خان تكلو.....
۳۷	۵. علی مردان خان رئیس ایل بختیاری.....
۳۷	۶. آزاد خان افغان.....
۳۷	۷. محمد حسن خان قاجار در مازندران.....

- فصل دوم - سابقه تاریخی طایفه زند ۳۹
- مدخل ۳۹
- کلمه لر به چه معنی است؟ ۳۹
- زبان طوایف لرستان ۴۰
- اصل و نسب طایفه‌ای زند ۴۰
- تقسیمات درون طایفه‌ای زند ۴۰
- معیشت طوایف زند ۴۰
- مبارزات طایفه زند با سلطه بیگانه ۴۱
- مهاجرت اجباری طایفه زند در دوره نادری ۴۱
- بازگشت طایفه زند به سرزمین مادری ۴۳
- کریم توشمال، رئیس طایفه زند ۴۴
- فصل سوم - مراحل دستیابی کریم خان به قدرت ۴۷
- حاکم همدان اولین مانع توسعه طلبی کریم خان ۴۷
- مبارزه چریکی: تاکتیک کریم خان در برابر دشمنان ۴۸
- کریم خان یکی از مدعیان قدرت ۴۸
- تمرکز قدرت با اتحاد سه جانبه ۵۱
- تداوم سلسله صفویه با انتخاب شاه جدید ۵۲
- کریم خان، سردار کل ۵۲
- اولین پیمان شکن، علی مردان خان ۵۳
- علی مردان خان، حکمران ظالم ۵۵
- تدبیر کریم خان؛ تشکیل مجلس مشاوره‌ای ۵۶
- کریم خان، فاتح مبارزه برای کسب قدرت ۵۷
- مقابله دو هم پیمان «نبرد چهار محال» ۵۸

۵۸	کریم خان وکیل الدوله «۱۱۶۵ هجری»
۵۹	کلام پایانی فصل سوم
۶۱	فصل چهارم - درگیری با مدعیان قدرت در نقاط مختلف ایران
۶۲	۱. شاهرخ شاه بی اقتدار در خراسان
۶۳	۲. عاقبت علی مردان خان عهد شکن
۶۳	شجاعت یا حماقت!
۶۴	۳. آزاد خان، مدعی بزرگ سلطنت
۶۵	شکست کریم خان؛ اولین تجربه تلخ
۶۵	اسارت خانواده کریم خان
۶۶	ادعای سلطنت آزاد خان در اصفهان
۷۰	۳. درگیری های کریم خان با محمد حسن خان قاجار
۷۵	۴. شکست فتحعلی خان افشار و تسخیر آذربایجان و ارومیه
۷۹	فصل پنجم - سلطنت کریم خان زند: دوران آرامش
۷۹	شیراز پایتخت خان زند
۷۹	حدود قلمرو ایران در دوره زند
۸۱	آرامش، امنیت و ثبات مرزها، هدیه کریم خان به مردم رنج دیده ایران
۸۲	۱. نابودی کامل افغان های مدعی در ایران
۸۴	۲. شورش تقی خان در کرمان
۸۵	زغال فروشی حاکم می شود
۸۶	شیوه جنگی شهرنشینان!
۸۷	۳. شورش جهانسوز شاه
۸۸	اعتماد بدون احتیاط، اشتباه سیاسی وکیل

- عزل زکی خان، سردار سنگ دل و خونخوار ۸۹
- قتل جهانسوز و پایان شورش ۸۹
- گریه کریم خان بر قتل حسینقلی خان جهانسوز ۹۰
- مراحل تابعیت قبایل عرب سواحل و بنادر خلیج فارس ۹۱
- اعراب بنی کعب، مخالفان سرسخت عثمانی ۹۲
- ناتوانی عثمانی و انگلیس در برابر کعبیان ۹۳
- حمله به عمان، تلاش بی نتیجه (۱۱۸۵-۱۱۸۴ ه.م) ۹۳
- زکی خان مأمور مقابله با خوارج عمان ۹۴
- سردار عاشق اسیر شد ۹۴
- ناکامی در تسخیر عمان ۹۴
- تسخیر جزیره خارک ۹۵
- هلندی‌ها در جزیره خارک ۹۵
- مقابله کریم خان با عامل ناامنی ۹۶
- اعتراض کریم خان به قتل میرمهنا در بصره ۹۷
- سخن پایانی این فصل ۹۸
- فصل ششم - تداوم سلسله زندیه با جانشینان کریم خان ۱۰۱
- دعای زن درمانده در حق کریم خان ۱۰۲
- کریم خان بی جانشین ۱۰۲
- فرزندان کریم خان ۱۰۲
- دختران کریم خان به ترتیب سال تولدشان ۱۰۴
- بزرگان زند به جان هم افتادند ۱۰۴
۱. سلطنت به نام ابوالفتح خان، به کام زکی خان (۱۱۹۳ ه.م) ۱۰۶
- صادق خان مدعی دیگر حکومت ۱۰۶

۱۰۷		علی مراد خان، مدعی دیگر سلطنت
۱۰۷		روایت جان پری از این واقعه
۱۰۸		آشوب و هرج و مرج داخلی در ایران، نتیجه عدم اتحاد سران زند
۱۰۸		۲. دوران کوتاه سلطنت ابوالفتح خان (۱۱۹۳ ه. م.)
۱۰۹		۳. حکومت صادق خان (۱۱۹۶-۱۱۹۳ ه. م.)
۱۱۰		خیانت، دروازه‌ها را گشود
۱۱۱		۴. دوران حاکمیت علی مراد خان (۱۱۹۹-۱۱۹۶ ه. م.)
۱۱۱		اصفهان پایتخت علی مراد خان
۱۱۲		نخستین روبرویی سلسله زندیه با آقا محمد خان قاجار
۱۱۲		هراس آقا محمد خان از علی مراد خان
۱۱۳		جعفر خان طغیان می‌کند
۱۱۳		بیماری و مرگ: عاقبت علی مراد خان
۱۱۳		۵. جعفر خان، حاکم جدید (۱۲۰۳-۱۱۹۹ ه. م.)
۱۱۳		خانزاده فریب می‌خورد
۱۱۴		جعفر خان، شاه ترسو و ناتوان
۱۱۴		شکست خان قاجار و عقب نشینی به تهران
۱۱۴		باز هم اصفهان دست به دست گشت
۱۱۵		توطئه سران زند عامل سقوط جعفر خان
۱۱۶		۶. کودتا، عامل کسب قدرت صید مراد خان
۱۱۶		تطمیع هواداران جعفر خان
۱۱۷		صید مراد خان، حاکم ناکام
۱۱۷		لطفعلی خان آخرین پادشاه زندیه (۱۲۰۹-۱۲۰۳ ه. م.)
۱۱۸		حمایت بزرگان و اعیان از لطفعلی خان
۱۱۸		تضاد سران کشوری و لشکری و کامیابی لطفعلی خان

۱۲۰	 بسط نفوذ قاجاریه، اولین مشکل لطفعلی خان
۱۲۱	 اولین اشتباه شاه جوان؛ حمله به کرمان
۱۲۲	 بررسی نتایج ناکامی لطفعلی خان در فتح کرمان (۱۲۰۵ ه. م)
۱۲۳	 حاج ابراهیم کلانتر که بود؟
۱۲۳	 شکل‌گیری توطئه علیه شاه جوان
۱۲۴	 سیاستمدار یا خیانتکار
۱۲۵	 تلاش‌های نافرجام لطفعلی خان
۱۲۶	 فتح شیراز توسط خان قاجار
۱۲۷	 زمان انتقام فرارسید
۱۲۷	 قتل لطفعلی خان، پایان سلسله زندیه
۱۲۹	 ای گُشته، که را گُشتی تا کشته شدی زار
۱۲۹	 نتیجه

۱۳۱	 فصل هفتم - شخصیت، منش، اخلاق و رفتار کریم خان زند
۱۳۱	 مدخل
۱۳۱	 ۱. ویژگی‌های فردی کریم خان زند
۱۳۲	 پایبندی به صفات ایلی
۱۳۲	 تواضع و فروتنی
۱۳۳	 ساده‌زیستی و ساده‌پوشی
۱۳۴	 ظرو ف مسی، صلاح مردم ایران
۱۳۴	 اعراض از جمع‌آوری ثروت
۱۳۴	 نداشتن طمع به مال دیگران
۱۳۵	 بنیه قوی، شجاعت و مهارت در جنگ
۱۳۶	 حمله شیر به کریم خان

۱۳۷	شمشیرزن ماهر
۱۳۷	اعتراف دشمن
۱۳۸	پشتکار، ایستادگی و ثبات قدم
۱۳۹	صداقت و یک رنگی
۱۳۹	توجه کریم خان به بهداشت!
۱۴۰	خان مرغابی!
۱۴۰	ویژگی های اجتماعی کریم خان زند
۱۴۱	رسیدگی به حال مردم
۱۴۱	داستان سه کریم
۱۴۲	عدالت و عدالت پروری
۱۴۳	کریم خان بیدار است
۱۴۵	اعتماد مردم بر وکیل
۱۴۶	دکان علافی
۱۴۶	غیرت و جوانمردی
۱۴۶	چماق، مجازات بلهوسی
۱۴۷	عاقبت چشم چرانی
۱۴۷	سیاست کریم خان در مقابل زنی شجاع
۱۴۸	بزرگواری و انصاف
۱۴۸	خشم پنهان، زیرانداز پاره
۱۴۹	حق به حق دار می رسد
۱۵۰	رأفت، کرم، گذشت و اغماض
۱۵۰	رأفت در اوج قدرت
۱۵۱	گریه بر مرگ دشمن!
۱۵۱	تو را به مادر پیرت بخشیدم

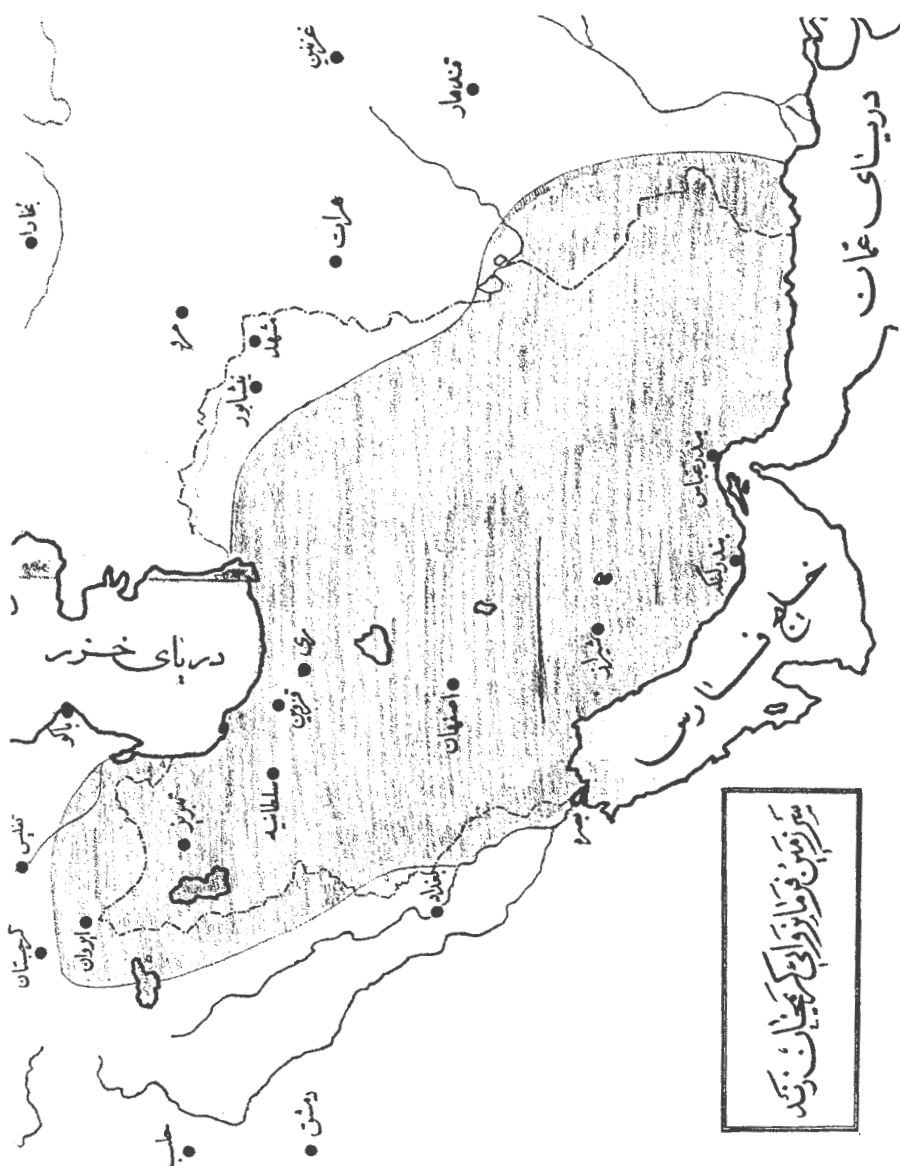
۱۵۲	گذشت نسبت به شاه نمک به حرام
۱۵۲	خشم و خشونت
۱۵۳	شاه می‌بخشد و شیخ علی خان نمی‌بخشد
۱۵۴	لکه‌هایی سیاه بر دامن کریم
۱۵۴	سکه شاهی و نقش نگین سلطنتی کریم خان
۱۵۵	قضاوت تاریخ درباره کریم خان
۱۵۷	فصل هشتم - خصوصیات ویژه نظام حکومتی زندیه
۱۵۷	مدخل
۱۵۸	اقتدار کامل شاه
۱۵۹	اتحاد ایلی
۱۶۰	تکیه بر عناصر نظامی
۱۶۱	قدرت‌های محلی و رؤسای ایلات
۱۶۲	ویژگی‌های نظام سیاسی زندیه
۱۶۲	انتخاب به عنوان وکیل
۱۶۳	سیاست وحدت ملی و تثبیت مرزها
۱۶۴	سیاست ایجاد آرامش و امنیت در کشور
۱۶۵	تداوم سیاست کشورداری و حفظ مناصب اداری
۱۶۶	سیاست کریم خان در برابر حکام
۱۶۷	سیاست گروگان‌گیری و کوچ ایلات
۱۶۸	ویژگی‌های نظامی حکومت کریم خان زند
۱۷۱	ارتش یکی از ارکان دولت کریم خان
۱۷۵	ویژگی‌های نظام اجتماعی - اداری دوره زندیه
۱۷۵	بررسی وضعیت مردم در دوره کریم خان

۱۷۶		نظام‌های اجتماعی این دوره
۱۷۷		طبقات اجتماعی در دوره زندیه
۱۷۸		انتخاب عوامل حکومتی
۱۷۹		اقدامات اجتماعی کریم خان
۱۷۹		الف. رفاه و آسایش و امنیت مردم
۱۸۰		ب. حفظ ناموس مردم
۱۸۰		ج. حفظ بهداشت عمومی
۱۸۱		د. برنامه‌های تفریحی - ورزشی
۱۸۱		اصلاحات اجتماعی کریم خان
۱۸۲		اقدامات کریم خان در شیراز
۱۸۲		۱. ساختن دیوار دفاعی شیراز
۱۸۳		روش کریم خان برای ایجاد علاقه میان کارگران
۱۸۵		۲. ساختن قصر (ارگ کریم خانی)
۱۸۵		دوراندیشی کریم خان
۱۸۷		۳. دیوان خانه
۱۸۷		۴. عمارت کلاه فرنگی
۱۸۷		۵. مسجد وکیل
۱۸۹		۶. بازار وکیل
۱۸۹		۷. مدرسه وکیل
۱۸۹		۸. حمام وکیل
۱۸۹		۹. احداث آب انبار
۱۹۰		۱۰. احداث سد بند و کانال فاضلاب
۱۹۰		۱۱. جاری گردانیدن آب شیرین به داخل شیراز
۱۹۰		۱۲. سنگ‌فرش نمودن محلات شیراز

۱۳. کاروانسرای وکیل ۱۹۱
۱۴. آرامگاه حافظ و سعدی ۱۹۱
۱۵. بقعه هفت تنان ۱۹۲
۱۶. بقعه شیخ کبیر ۱۹۲
۱۷. نهادن سنگ قبر برای شاه شجاع ۱۹۲
۱۸. ایجاد کارگاه‌های صنعتی در شیراز ۱۹۳
- توجه کریم خان به ساخت بنا در تهران ۱۹۵
- اقدامات اصلاحی کریم خان در مناطق دیگر ۱۹۵
- نتیجه اقدامات اصلاحی کریم خان ۱۹۶
- سیاست اقتصادی کریم خان ۱۹۶
- منابع درآمد دولت زند ۱۹۹
- الف. دریافت مالیات ۱۹۹
۱. مالیات اصناف ۲۰۰
۲. مالیات راهداری ۲۰۰
۳. مالیات زمین‌های اربابی و اوقافی ۲۰۰
۴. مالیات سرانه ۲۰۱
- ب. دریافت باج و خراج ۲۰۱
- ج. دریافت هدایا و پیشکش‌ها ۲۰۲
- د. اجاره بنادر، اماکن دولتی و بازار وکیل ۲۰۲
- ه. عواید املاک حکومتی و عمومی ۲۰۲
- واردات و صادرات در دوره کریم خان ۲۰۴
- کالاهای وارداتی به ایران ۲۰۴
- نظام مذهبی حاکم در دوره زندیه ۲۰۴
- مهار قدرت روحانیان ۲۰۵

۲۱	
۲۰۵	روحانیان باید دارای شغل باشند.....
۲۰۶	اعتقادات مذهبی کریم خان.....
۲۰۷	تساهل مذهبی کریم خان.....
۲۰۹	فرهنگ، هنر و ادبیات در دوره کریم خان.....
۲۱۰	نقاشی و خوشنویسی.....
۲۱۱	سه تن از خوش‌نویسان معروف این زمان که در فن خود استاد بودند.....
۲۱۲	موسیقی.....
۲۱۲	شعر و ادبیات.....
۲۱۴	شعرای معروف این دوره عبارتند از
۲۱۵	تاریخ نویسی و وقایع‌نگاری.....
۲۱۵	سایر بزرگان این دوره.....
۲۱۷	فصل نهم - روابط سیاسی ایران با سایر ملل در عصر زندیه.....
۲۱۷	مدخل.....
۲۱۷	اوضاع ایران و جهان در آستانه ظهور زندیه.....
۲۱۹	وضعیت تجارت در ایران، مقارن ظهور کریم خان.....
۲۲۰	روابط با دولت روسیه.....
۲۲۰	روابط تجاری ایران و روسیه.....
۲۲۱	روابط با دولت عثمانی.....
۲۲۱	فتح بصره؛ اولین و آخرین قدرت‌نمایی خارجی کریم خان.....
۲۲۲	علل حمله کریم خان به بصره.....
۲۲۳	برای حمله به بصره بهانه‌هایی نیز فراهم شد.....
۲۲۴	محاصره شهر بصره.....
۲۲۵	فرانسه و انگلیس در برابر سپاه ایران.....

۲۲۶	اعزام سفیر از سوی عثمانی به دربار ایران
۲۲۶	فتح بصره
۲۲۷	مخالفت کریم خان با حمله روسیه به عثمانی از طریق خاک ایران
۲۲۷	روابط تجاری ایران و عثمانی
۲۲۸	روابط با دولت هند
۲۲۸	روابط ایران با هلند
۲۳۰	روابط تجاری ایران و هلند
۲۳۱	روابط ایران با فرانسه
۲۳۱	گسیل سیور سیمون به ایران
۲۳۲	مأموریت سیور پیرو در ایران
۲۳۳	آخرین مرحله روابط: مأموریت سیور روسو
۲۳۳	روابط ایران با انگلیس
۲۳۶	رفتار کریم خان با سفیر انگلیس
۲۳۹	سخن پایانی
۲۴۱	اسامی شاهان سلسله زندیه
۲۴۳	فهرست اعلام
۲۵۷	فهرست منابع

سرزمین فرمانروایی کریم خان زند

پیش‌گفتار ویراستار

کتاب حاضر، یکی از عناوین مجموعه‌ای است با عنوان مجموعه مطالعات تاریخ ایران که نگاهی دارد به لحظه لحظه تاریخ ایران، لحظه‌هایی پر از شور و پر از حادثه، آکنده از شادکامی‌ها و آزرده از تلخ‌کامی‌ها. لحظه‌هایی که حوادثی را آفریده‌اند که شاید اگر به گونه‌ای دیگر آفریده می‌شدند، سرنوشت این ملک و گذشته این اقلیم به گونه‌ای دیگر رقم می‌خورد و آینده آن نیز مسیری دیگر را در می‌نوردید و نمی‌دائم به جهت حوادثی که ما را به اکنون رسانده است باید غمین باشیم یا خوش‌حال؛ سربلند باشیم یا سرافکننده؛ چه در این مسیر سنگلاخی تاریخ، ایران عزیزمان در دامان خویش قهرمانان و ضد قهرمانانی را توأمان آفریده است و چون دقیق‌تر نگاه می‌کنیم، گاه آکنده از غرور می‌شویم و گاه آزرده از شرمساری. اما نه از باب میهن‌دوستی و عشق به سرزمین اجدادی است که می‌گوییم در بیش‌تر موارد احساس غرور داشته‌ام و کم‌تر غمین و آزرده شده‌ام. شاید هم تاریخ‌نویسان تاریخ را به گونه‌ای رقم زده‌اند که شط غرور را در عروق‌مان تند و پرشتاب جاری گردانند.

ویراستار، یعنی همین راقم حاضر، پیشنهاد انتشار مجموعه‌ای چنین عظیم را به آقای اسماعیل حسن‌زاده ناشر جوان این مجموعه داد و ناشر، زمانی که با هدف‌های انتشار اثر آشنا تر شد و دریافت که این مجموعه چه گونه می‌تواند نسل امروزمان را با گذشته خود آشنا گرداند و پیوند دهد و این آشنایی تا چه مایه، غرور ملی را در عروق

آنان جاری می‌گرداند، با سرمایه‌گذاری روی این مجموعه عظیم موافقت کرد و همین‌جا روح میهن‌دوستی، حقیقت‌جویی و دانش‌گرایی او را می‌ستایم.

و نیز سپاس دارم استاد گران‌قدر و پژوهش‌گر تاریخ جناب آقای دکتر رضا شعبانی را که با مهرورزی بسیارشان فرهیخته‌ترین دانش‌جویان رشته تاریخ در سطوح کارشناسی ارشد و دکتری را ترغیب به همکاری با این مجموعه کردند و این مجموعه ثمره تلاش ایشان و نیم‌نگاه اصلاح‌جویانه ویراستار است.

و با این امید این مجموعه به دست نشر سپرده می‌شود که امروزیان به یاد آورند که فرداییان نگاهی منتقدانه خواهند داشت به رفتارها و عملکردهایشان. باشد که در پیشگاه فرداییان شرم‌منده نباشیم.

مهدی افشار

واپسین ماه ۱۳۸۵

مقدمه

قرن دوازدهم، قرن تحول تاریخ ایران و یکی از مهم ترین ادوار تاریخی این کشور محسوب می شود. تحولات عظیم در این قرن، سرنوشت کشور را تغییر داد؛ فتنه افغان، انقراض سلسله صفویه، ظهور نادر و سپس ورود خاندان زند به عرصه قدرت، یکی پس از دیگری، ایران قرن دوازده را تکان داد و مقدمات تعیین سرنوشت آینده و تثبیت اوضاع آن را فراهم آورد.

ایل زند، یکی از ایلات نه چندان مهم در تاریخ ایران بود که با بهره گیری از هرج و مرج ناشی از مرگ نادر و اختلافات داخلی جانشینان وی، به تدریج قدرت یافته و توانست حکومت را به دست گیرد.

با قدرت یابی زندیه، ما شاهد جابه جایی دیگری در حاکمیت سیاسی کشور هستیم، زیرا ایلات که ساختار اصلی و ستون فقرات حکومت در کشور را پس از سلطه ترکان در اختیار داشتند، با اتحاد ایلی دیگری توانستند یک بار دیگر بر ایران دست یافته و به تثبیت موقعیت خود پردازند. این بار نیز قرعه به نام ایل زند به رهبری کریم خان، زده شد.

با این که کریم خان زند و جانشینانش در یک دوره کوتاه نزدیک به ۵۰ سال (۱۱۶۳ - ۱۲۰۹) بیش تر، حکومت را در اختیار نداشتند اما بدون تردید، این دوره، از اهمیت خاصی در تاریخ ایران برخوردار است. یکی از علل این اهمیت ویژه، قرار داشتن این

حاکمیت، در میان دو دوره بزرگ صفویه و قاجاریه است. دوره صفویه با دوام دویست ساله، از سرور سلسله‌های ایرانی بعد از اسلام بود که قومیت، ملیت و مذهب ایرانی را پایه‌گذاری کرد، و دوره قاجار با حیات یک‌صد و پنجاه ساله‌اش، نقش مؤثری در تحولات آتی این کشور داشت، ولی این دوره کوتاه میانی، دوره آرام اما ثمربخشی را پس از دوران سراسر درگیری و جنگ داخلی و خارجی سردار بزرگ ایرانی «نادرشاه افشار»، فراهم آورد تا جامعه نفسی تازه کند و مردم چند صباحی را در امنیت خاطر و آسایش بگذرانند. کریم خان این فرصت را برای آنان فراهم ساخت و به این نیاز اساسی جامعه آن روز پاسخی درخور داد، و با این‌که تاریخ‌نویسان ما همواره به جنگ‌ها، به عنوان نمادهای روشن قدرت، توجه خاص دارند، نتوانستند جلوه‌های روشن رشد و شکوفایی، در دوره صلح و آرامش کریم‌خانی را نادیده بگیرند و بدان التفاتی نکنند.

موضوع کتاب

ایل زند که از میان‌گرد و غبار کشمکش‌ها و چکاچک شمشیرها و هرج و مرج پس از نادر، سر برآورد، طی بیست سال مبارزه با مدعیان قدرت در سراسر کشور توانست، حاکمیت سیاسی ایران را به چنگ آورد. این کتاب به بررسی روند قدرت‌یابی کریم خان پرداخته است، و برای روشن شدن ذهن خوانندگان، ابتدا وضعیت سیاسی ایران را پیش از ظهور دولت زندیه، مورد مطالعه قرار می‌دهد و پس از بررسی سابقه تاریخی طایفه زند، مراحل دست‌یابی کریم خان به قدرت را بیان کرده است، سپس دوران سلطنت کریم خان و تلاش‌های این مرد بزرگ را در راه استقرار آرامش، در فصل پنجم، بررسی کرده است. جانشینان کریم خان فصل ششم کتاب را به خود اختصاص داده است. فصل بعدی اختصاص به بررسی شخصیت، منش، اخلاق و رفتار کریم خان با بیان داستان‌هایی از زندگی او دارد.

مشخصات اساسی نظام حکومتی زندیه، اعم از نظام سیاسی، اجتماعی، اقتصادی،

مذهبی و فرهنگی و نیز وجوه هنری و ادبی، با تکیه بر دوره کریم خان و اصلاحات وی، فصل هشتم کتاب را به خود اختصاص داده است که مفصل ترین بخش را نیز شامل شده است.

آخرین فصل پرداختی است به بررسی روابط سیاسی ایران با سایر دولت‌ها از جمله با دُول روسیه، عثمانی، هند، فرانسه و انگلیس.

نقشه حدود قلمرو ایران در دوره فرمانروایان زند و تصاویر ساختمان‌ها و بناهای احداث شده توسط کریم خان، جهت آشنایی بیش تر خوانندگان، ضمیمه شده است.

یک نکته از باب نشاط خواننده

کریم خان زند، چهره محبوب و مردانه تاریخ ایران، توانست با ویژگی‌های خاص شخصیتی خود چون گذشت، اغماض و بزرگ منشی، فضایی سراسر امنیت، آرامش و رفاه برای مردم رنج‌دیده ایران فراهم آورد. او بی آن‌که برای خود، عنوان شاهی انتخاب کند، به «وکیل مردم» بودن افتخار می‌کرد و با گزینش ساده زیستی و ساده پوشی، توانست جایگاه شایسته‌ای در تاریخ این مرز و بوم کسب کند.

دوران کوتاه او که سرفصل تازه‌ای از توجه و عنایت به حال رعایا، پس از فشارهای سخت دوره نادری، گشود، در لابه‌لای صفحات تاریخ نگاران جنگ‌ها و پیروزی‌ها، کم رنگ شده بود. این امر نگارنده را بر آن داشت تا با بررسی زوایای در زیر غبار غفلت نشسته این بخش از تاریخ ایران، چهره کریم خان را خاصه برای جوانان، روشن گرداند.

روش کار

این اثر، هم چون اکثر آثار تاریخی، با روش تاریخی، صورت گرفته است، به این ترتیب که، با مطالعه منابع دست اول* و منابع مطالعاتی** و نقد و بررسی آن آثار، به

*. منابع دست اول، منابعی هستند که نویسنده آن، در آن دوره حضور داشته و یا از نقل قول کسانی استفاده

روش تحلیلی، نگاشته شده است.

منابع

منابع دوره زندیه شامل چهار نوع است:

- ۱- منابع دست اول
- ۲- سفرنامه سیاحان و جهانگردان
- ۳- منابع مطالعاتی
- ۴- اسناد وزارت امور خارجه سایر کشورها

۱. منابع دست اول

به عنوان مهم‌ترین منابع دوران زندیه می‌توان از عناوین زیر نام برد:

الف. تاریخ‌گیتی‌گشا: از معتبرترین منابع این دوره به دلیل حضور نویسنده در این زمان، محسوب می‌شود. نویسنده آن میرزا محمدصادق موسوی اصفهانی متخلص به نامی، نویسنده و دبیر معروف قرن ۱۲ هجری محسوب می‌شود. ضمناً این کتاب دارای دو قسمت دیگر هم هست که توسط دو مؤلف دیگر نوشته شده است.

— بخشی که میرزا عبدالکریم بن علی رضاالشریف شیرازی، به کتاب استادش محمدصادق نامی اضافه کرده وقایع را تا واسط حکومت لطفعلی خان نوشته است.

— بخشی را که میرزا محمدرضای شیرازی به آن اضافه کرده و تا پایان سلسله زندیه ثبت کرده است. سبک نگارش کتاب بسیار متکلف و پر از استعاره و کنایه است، اما در عین حال نویسندگان سعی کرده‌اند وقایع را با ذکر تاریخ شرح داده و

نموده که وقایع را خود به چشم دیده‌اند.

*** منابع مطالعاتی، کلیه منابعی هستند که درخصوص موضوع مورد بررسی، توسط نویسندگان گذشته و حال نوشته شده است و این نویسندگان برای نوشتن اثر خود، به همان منابع دست اول رجوع کرده و به تحلیل وقایع پرداخته‌اند.

صداقت و امانت را در نگارش حوادث از دست ندهند.

ب. گلشن مراد: تألیف میرزا ابوالحسن غفاری کاشانی

پدر مؤلف در زمان کریم خان حاکم کاشان بوده و میرزا ابوالحسن خود از منشیان کریم خان بوده و در دربار شاه حضور داشته است، ضمناً از نقاشان معروف دوره زندیه نیز محسوب می‌شده است. این کتاب به شرح تاریخ خاندان زند پرداخته و چون بسیاری از وقایع را خود شاهد بوده و یا نقل قول از شاهدان است، از لحاظ تاریخی دارای اهمیت بسیاری است.

ج. رستم التواریخ: تألیف محمد هاشم آصف (رستم‌الحکما)

این کتاب از منابع اصلی دوره صفویه، افشاریه و زندیه به شمار می‌آید و در آن شرح حال ۲۰ شاه و خان از دوره شاه سلطان حسین صفوی تا فتنه افغان، سلطنت نادر و جانشینان او و حکومت کریم خان و جانشینانش را تا شکل‌گیری سلسله قاجار و اواسط حکومت فتحعلی شاه به دقت تمام آورده است. از ویژگی‌های مهم این کتاب ذکر دقیق و جزیی حرفه‌ها، مشاغل، نام علما، حکیمان، خطاطان، هنرمندان، اطبا و... و هم چنین میزان مالیات و خراج شهرها و نرخ کالاها و ذکر القاب و... است.

د. مجمل التواریخ بعدنادریه: تألیف محمد امین ابوالحسن گلستانه

این اثر نیز از منابع مهم و مطمئن دوره زندیه است که حوادث پس از مرگ نادر و جانشینان او و حوادث مربوط به روی کار آمدن کریم خان را شرح داده است.

۲. سفرنامه‌ها

از دیگر منابع مهم در این دوره، سفرنامه‌هایی است که توسط سیاحان و جهانگردان خارجی که در آن دوره و یا پس از آن به ایران آمده و گزارش سفر خود را نگاشته‌اند به چاپ رسیده است. از جمله می‌توان به عنوان زیر اشاره کرد:

سفرنامه نیبور، کاریستن نیبور

نیبور سیاح و نقشه‌بردار آلمانی است که در سال ۱۷۶۵ م (۱۱۷۹ هجری) به شیراز آمده و هم‌زمان با حکومت کریم خان، از ایران دیدن کرده است. کتاب او حاوی اطلاعات بسیار جالبی از اوضاع اجتماعی، سیاسی ایران در دوره زندیه است.

۳. منابع مطالعاتی

از منابعی که درخصوص تاریخ زند به بررسی و تحلیل پرداخته است، می‌توان به **کریم خان زند** نوشته «جان پری» و **تاریخ زندیه** نوشته هادی هدایتی، **کریم خان زند** تألیف عبدالحسین نوایی و **تاریخ ایران در دوره افشاریه و زندیه**، اثر استاد دکتر رضا شعبانی اشاره کرد. هادی هدایتی در کتاب خود علاوه بر استفاده از منابع دست اول داخلی و سفرنامه سیاحان، سعی کرده از آرشیو وزارت خارجه بعضی کشورهای اروپایی از جمله فرانسه استفاده کند. او مکاتبات کنسول فرانسه در بغداد و بصره را در خصوص ایران، ذکر کرده است و این مطلبی است که در هیچ کتاب دیگری صورت شرح نشده است.

امید است این اثر به هدف خود یعنی آشنایی هر چه بیش‌تر جوانان با گذشته پرافتخار کشور عزیزمان ایران، رسیده باشد.

فصل اول

بررسی وضعیت سیاسی ایران، پیش از ظهور حکومت زندیه

مدخل

دوران پر افتخار تاریخ ایران، شهریاران صفوی را بنیاد نهادند که طی آن اتحاد ملی و مرزهای روشن سیاسی را شکل بخشیدند. حکومت نسبتاً طولانی صفویه و آثار عمیق سیاست‌های دولت‌مردان آن، نه تنها بر حکومت‌های کوتاه مدت افشاریه و زندیه باقی ماند، بلکه به دوران حاکمیت قاجارها نیز رسید.

اما اواخر حکومت صفویه به واسطه یورش شدید افغان‌ها و اشغال کشور توسط آنان، هم‌زمان با تهاجم دولت‌های روسیه و عثمانی به خاک ایران و ضعف و ناتوانی «شاه سلطان حسین» آخرین شاه این دودمان، محمود افغان به اصفهان تاخت و در یازدهم محرم ۱۱۳۵ هجری (۱۷۲۲ میلادی) نظام حکومتی شکوه‌مند و پر عظمت صفوی را به پایان رساند.^۱

دوران حکومت نادر شاه افشار

وجود اغتشاشات داخلی، هجوم ازبکان^۲ و افغان‌ها به ایران و تهدید مرزهای شمالی و غربی توسط همسایگان ما (روس و عثمانی)، ضرورت ظهور مردی متهور

۱. میرزا اسمعیل، تذکرة الملوك، سازمان اداری حکومت صفویه یا تعلیقات مینورسکی بر تذکرة الملوك، ترجمه مسعود رجب‌نیا، به کوشش محمد دبیر سیاقی، (تهران: امیر کبیر، ۱۳۷۸)، ص ۱۲.

۲. ازبکان گروهی از بازماندگان مغول‌هایند که حدود سال ۹۰۴ ه. ق سلطنت ماورالنهر را از چنگ اخلاف تیمور بیرون آوردند و دولتی در آن‌جا تشکیل دادند. (اقبال آشتیانی، عباس پیرنیا، تاریخ ایران)، ص ۸۰۸.

و بی‌باک برای حفظ تمامیت ارضی ایران را قویاً محسوس گردانیده بود و سرانجام ابرمردی از ابیورد برخاست و او کسی نبود جز «نادر شاه افشار».

نادر، طی جنگ‌های متعدد توانست ایران را از چنگ نیروهای متجاوز افغانی، عثمانی و روسی خارج کند، به طوری که در سال ۱۱۳۴ هجری، مرزهای کشور در غرب و شمال، تقریباً به حدود طبیعی فلات ایران و حد‌نهایی خود رسید.^۱

توانایی این نابغه بزرگ تاریخ، به او این امکان را داد که نه تنها خویشتن را از شبانی به شهریاری برساند بلکه ایران را نیز از چنگال دشمنان نیرومند و هول‌انگیزش رهایی بخشد و همان عظمت و نیرومندی عصرنشینان را احیا کند.^۲

قتل نادر در سال ۱۱۶۰ هجری مهشیدی، منجر به از هم پاشیدگی لشکریان وی شد و به واسطه ناتوانی و ضعف جانشینانش مملکت شاهد بی‌سرو سامانی و خودسری‌های بسیار شد و این ضعف تا استقرار قطعی کریم خان زند، ادامه یافت و به قول گلستانه «هر دسته‌ای به مجرد خالی دیدن صحنه رایت جاه و جلال افراشته با یکدیگر بنای اتفاق را بر خصومت و نفاق نهاده و شور و غوغای جداگانه در نفس و آفاق انداختند».^۳

ایران پس از نادر

درگیری‌های داخلی میان افراد خاندان افشار برای کسب قدرت، منجر به ضعف حکومت مرکزی و قدرت یافتن حکومت‌های محلی و سرکردگان هر منطقه شد و در نتیجه ایران بین مدعیان گوناگون، تقسیم شد که از برجسته‌ترین مدعیان می‌توان این‌گونه یاد کرد:

۱. حاج میرزا حسن فسائی، فارسنامه ناصری، تصحیح و تحشیه منصور رستگار فسائی (تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۷)، ص ۱۷۹.

۲. لکهارت، نادر شاه، ترجمه و اقتباس مشفق همدانی (تهران: چاپخانه شرق ۱۳۳۱)، ص ۹.

۳. محمدامین گلستانه، معجم‌التواریخ، به اهتمام مدرس رضوی (تهران: ابن سینا، ۱۳۴۴)، ص ۳۷.